

Данте Аліґієрі.

Студія Альфреда Жанруа*)

Данте Аліґієрі, славний італійський поет середніх віків, уродився в Фльоренції 1265 р., вмер у Равенні 14 вересня 1321 р. Легенда дуже вчасно заслонила правдивий життєпис поета: ледве 50 літ по його смерті вона вже втиснула ся в його „Житє“ написане Боккаччієм, а на цілім протязі XIV в. розростала ся все ширше й ширше. Набрало ся багато анекдотів, занадто виразно анекдотичних, щоб треба було сперечатись із за них. До таких належить оповіданє, що Дантовій матери снило ся, буцім то вона вродила його під лавровим деревом і годувала його лавровими ягодами; що остатніх 13 пісень „Комедії“ при смерті поета були затратились і тільки чудом були віднайдені наслідком обяви в сні; що один коханець так зачитав ся в Дантових віршах, що забув піти бачити ся зі своєю любкою; що міщане Равенни перенесли на Дантів гріб свічки, які вперед горіли перед вівтарем; що веронські жінки жажали ся Дантового виду вірячи, що він може входити до пекла і виходити відтам по своїй уподобі і т. д. Маємо цілу купу иньших оповідань, що хоч менше чудесні і довгий час брали ся на віру всіми біографами, про те таки далекі від автентичности. Найновіші критичні праці дали здобутки більш негативні, ніж позитивні, так що легендарний життєпис Данта вже не

*) В велику п'ятницю року 1300 мала, по твердженню Данта, обявити ся йому та візья, що була зроблена темою його безсмертної поеми „La divina Commedia“. Се дало привід численним поклонникам Дантового генія святкувати весною 1900 р. 600-літні роковини тої памятної хвилі. Особливо врочисто святковано память поета в Римі. Користуємось сею нагодою, щоб дати нашій громадї невеличку студию про житє найбільшого поета середніх віків, виняту із французької „La grande Encyclopedie“, т. XIII, ст. 887—900. *Ред.*

існує, а історичного ще нема. Подаємо тут ті моменти, які, здасться, можна вважати остаточно ствердженими.

Сім'я Данта не належала до найстаршої фльорентийської шляхти, та про те грала досить видну роль в історії того міста. Дід поета в четвертій поколінню, Каччіяґіда, ходив у хрестовний похід з Конрадом III (1147 р.) і одержавши лицарський удар з рук самого імператора, вмер у Палестині (див. Рай, пісня XV). Він був жонатий з панною Алїтієрі, родом правдоподібно з Феррари, і се ім'я Алїтієрі або Алятієрі лишило ся в сім'ї. Як і всі визначні сім'ї, так і ся брала участь у домашній партійній боротьбі. Вона прилучила ся до партії Гвельфів і поділяла її долю: два рази вона була прогонювана з міста, раз у р. 1249, коли Фрідріх Антіохійський, син цісаря Фрідріха II, прийшов на поміч Гібеллінам, а другий раз у р. 1260 наслідком великого поразення Гвельфів при МонтAPERті. Гвельфи вернули до Фльоренції аж 1267 р., коли Кароль з Анжу, зробивши ся королем Неаполю і побідивши Манфреда, всюди підняв значіне сеї партії. Чи то батько Данта не брав участі в битві при МонтAPERті і не був вигнаний, чи може його мати зуміла ввєднати собі поворот перед поворотом иньших вигнанців, — досить, що наш поет на певно вродив ся у Фльоренції в р. 1265.

Про його молоді літа ми не знаємо зовсім нічого. Всі біографи, починаючи від Боккаччія, повторяли, що його вчителем був Брунетто Лятіні; вірші повні пошани і прихильности, які поет присвятив йому (Пекло, XV) немов би потверджують сю догадку. Та годі допустити, аби Брунетто, що від 1273 р. займав найвисні становища в фльорентийській республіці, знаходив ще час держати школу, і певно не з учительської катедри він подавав Дантови науку про те, „як чоловік здобуває собі вічність“.

В р. 1288 Данте, як подають, вступив у ряди вояків. Д. 12 червня 1289 р. він брав участь кінно, в першій ряді, в битві при Кампальдіно і причинив ся до побіди одержаної Фльорентийцями над Гібеллінами в Арєццо. В тім самім році він брав участь у битві коло Капрони, що дала Фльорентийцям побіду над Пізанцями (пор. Пекло, XXI, 95).

Найважнійшою подією його молодих літ була без сумніву любов, якої спомини він обезсмертив у книжці *Vita nuova*, та про се ми поговоримо далі, а тут зазначуємо тільки події його зовнішнього життя. Коло р. 1295 він оженив ся з Джеммою Донаті, що

належала до тої самої нарослі сеї сім'ї, якої голова, Корсо Донаті, пізніше зробився одним із його найзавзятіших ворогів. З Джеммою мав Данте не „семеро дітей у сімох роках“, як говорили пізніше, але двох синів: Петра, що написав коментарій до „Божественної Комедії“, і Якова, а також одну, а може й дві доньки. Правда, в своїх писаннях він ані одного разу не згадав про свою жінку, але ся поздержливість була в звичаях того часу і не дає нам права думати, що Данте був нещасливий з жінкою і дошукувати ся в „Комедії“ нятяків на прикристи подружнього життя. Певне те, що підчас вигнання мужа Джемма жила у Фльоренції в великій нужді і була при житю ще 1333 р.

Майже рівночасно з подружнім життям почала ся Дантова участь у активній політиці. Він належав, так само як і його предки, до партії Гвельфів, але значіне старих прозвищ тепер сильно змінило ся. В ту пору Гібеліни, що були зразу прихильниками шляхти розселеної по замках фльорентийської провінції, стратили були всяке політичне значіне. Демократична реформа з р. 1282 (заведенє т. зв. *secondo popolo*, тоб-то розширенє давніх прав конституції з р. 1250, що були видані тільки на користь найбогатшого міщаньства, т. зв. *vecchio popolo*, також на низші міщанські верстви) мала на меті „запевнити як найбільшому числу горожан як найбільшу міру прав і політичного впливу“. Наслідком тої реформи оборона інтересів простолюда була повірена так званому *capitano del popolo*, що був чимсь в роді старо-римського трибуна; виконавча власть спочивала в руках шістьох пріорів, які за чергою по два виконували власть через два місяці. В кінці всі рішення підлягали ухвалам „кількох народніх тіл репрезентацийних“. В р. 1292 наслідком остатньої проби Гібелінів захопити власть у свої руки, „ордонанси справедливости“ виключили значне число стародавніх родів від публичних урядів і наштемпували всю шляхту як підозрену, віддаючи її на ласку й неласку дуже скороченого правосудя. Але Гвельфи, що держали ся разом, поки треба було поборювати спільного противника, швидко потім розділилися. Одні були тої думки, що небезпечно давати більше уступок людській партії і не згоджували ся на цілковите звівеченє шляхти; иньші стояли на тім, що треба йти ще далі в демократичнім напрямі. Ті дві фракції мали собі провідників — перша сім'ю Черкі, а друга сім'ю Донаті; починаючи від р. 1301 вони одержали прозвища Білих і Чорних.

Ось серед яких обставин почала ся політична служба Данта, служба далеко не така блискуча, як се твердили його старші біографи. Пізнійші легенди витворили оповідання про Дантові посольства до різних сусідніх володарів; ті посольства буцім то всі були дуже щасливі, а число їх помалу росло аж до чотирнацятьох; посольство, яке він відбував буцім то до папи Боніфация VIII в ту саму пору, коли його постигло вигнання, так само не певне, як і всі інші. Навпаки, уряди, які він справляв у Фльоренції, були досить скромні. В червні 1296 р. він належав до „ради ста“; д. 9 мая 1299 його посилали іменем партії Гвельфів припинити вибору нового голови в селі Сан Джеміняно; від 15 червня до 15 серпня 1300 він був одним із шістьох пріорів республіки; надто знаємо ще чотири його публичні відзиви з р. 1301. Одинюк справді важний уряд, який він займав, се був уряд пріора. Справоване сего уряду було дуже трудне особливо в ту пору, коли до него дістав ся Данте, і власне присуди, які він мусів видавати на тім становищі, були по його власним твердженням причиною всіх його нещастів.

В початку 1300 р. заденунціовано трьох Фльорентійців, що змовляли ся против правительства; їх засуджено на грубі грошові карі. Належачи до фракції Донаті вони мали за собою протекцію папи. Сей надармо просив у фльорентійського правительства скасування їх карі і написав із сего приводу два грізні листи до фльорентійського єпископа (з 24 цвітня і 15 мая). Незабаром потім члени партії Донаті, вібрані в церкві св. Трійці, вислали до папи Боніфация VIII посольство просячи у него підмоги. І справді папа вислав до Фльоренції яко посередника кардинала Акваспарту. Але внески кардинала, уложені в інтересі Чорних, були відкинені і Боніфаций кинув на Фльоренцію екскомуніку. Тимчасом у місті день-у-день по вулицях счиняли ся колотнечі; грозила домашня війна. Щоб запобігти їй, пріори прогнали верховодів обох партій: Чорних (Донаті) вигнано до Ла Пієви на границі церковної держави, а Білих вислано до Сарцани. Та Білі задля нездорового клімату в Сарцані, де один із них, поет Гвідо Кавальканті, вмер від малярії, вернули до Фльоренції; слідом за ними надоспіли й Чорні. Корсо Донаті був у папи і не переставав юдити його проти Фльоренції. За його порадою папа Боніфаций VIII іменував пацифікатором (pacario) Фльоренції Шарля Валюа, брата французького короля Пилипа Вродливого, надіючи ся при

його помочи укріпити свою владу над непокірними тосканськими містами. Шарль Валюа, запевнивши съвато Фльорентийців, що приходить „для їх добра і ладу, щоб привернути їм спокій“ і заприсягши шанувати їх права і звичаї, був прийнятий ними ентузіастично (1 падолиста 1301). Але по п'ятих днях він відчинив брами міста партії Донаті, сї опустошили огнем і мечем дома своїх противників і захопили в свої руки всі висші уряди. Пішло безладє таке велике, що папа на ново прислав кардинала Акваспарту, та сей і снм разом мав не більший успіх, як перше. Зміна правительства повела за собою генеральну проскрипцію Білих; не минула вона й Данта. Д. 27 січня 1303 актом подести Канте де Габбріеллі де Губіо його обвинувачено „на основі публичних поголосоку“ (двох незаприсяжених сьвідків було досить, щоб утворити публичну поголосоку), що прогрішив ся так само як його товариші, бувші пріори, спроневіреннями (barattarias), недозволенним користолубєм і вимушеним. Спеціально йому закидали, що брав гроші для сторонничого переводження вибору нових пріорів, що був у змові против верховного володаря — папи і князя Шарля, що спротивляв ся його впуценню до міста і загалом „був противником супокійного стану міста Фльоренції і партії Гвельфів“. Для затвердження тих обвинувачень, які зараз розтягнено на всіх Білих і які не заслугоють навіть на дискутованє їх справедливости, Данта засуджено позаочно на заплату 5000 малих фльоренів; коли їх не заплатити до трьох день, усе його добро має бути конфісковане; коли заплатити, то все таки мусить покинути Тоскану на два роки і лишити ся назавсїгди виключеним від усякого публичного уряду. Д. 10 марта видано оголошенє, що Данте, не заплативши присуженої йому кари, в разї арештованя має бути спалений. Протягом р. 1303 більше як 600 горожан із партії Білих були засуджені хто на смерть, а хто на вигнанє.

Всі ті проскрібовані були змушені стояти за одно з Гібелїнами. Форіель, що дуже основно розслідив котанину всіх тих інтриг, пише: „Білі і Чорні, воюючи з собою, мусїли за чергою міняти свої погляди і свої ролї, піддаючи ся, кожді своїм боком, впливам зовсїм суперечним з тими, яких вони держали ся вперед. Мусячи від тепер опирати ся на Гібелїнах, Гвельфи-народники себ то Білі, тим самим виступили до бою в оборонї старих інтересів феодальної шляхти. Мусячи для своєї оборони вживати сил фльорентийського люду, Гвельфи-аристократи, себ то Чорні, мусїли

з конечности, хотя чи не хотя, підпирати демократичні змагання сего народа. Таким робом обі партії поміняли ся ролями і поглядами, одні в бажання власти, яку мали в руках і хотіли задержати, другі в надії відзискання утраченої власти“.

Якийсь час Данте брав участь у починах своєї партії і навіть разом з Петракко ді Паренцо, батьком славного Петрарки, брав досить діяльну участь у її заряді. І так ми бачимо його д. 8 червня 1303 учасником збору, що відбув ся в хорі костела в Сан Годенцо, де були всі головні проводирі Білих, що тут же зобов'язали ся дати відшкодоване сім'ї гібелінській Убальдіні, влстительці замка Монтакченіко, за всякі шкоди, які-б вона могла понести воюючи разом з ними. Та швидко потім, знеохочений невдільністю своїх співробітників або збриджений низькими інтригами, яких мусів бути свідком, він постановив відділитися від сеї „компанії злочинців і тупиць, наскрізь невдячних, наскрізь безумних і неморальних“ і „утворити партію сам із себе одного“ (Рай XVII, 61 і д.). Можливо, що виконав сю постанову ще перед невдалим замахом Білих на Фльоренцію в д. 27 липня 1304. Напевно він не належав до заряду сеї партії в пору, коли Білі зазнали двох нових невдач, тратячи замок Монтакченіко, який Убальдіні зрадою віддали Гібелінам, і містечко Ністою, здобуте Фльорентійцями (в маю 1305).

В р. 1304—5 гублять ся Дантові сліди. Він блукав з міста до міста. Перший захист він знайшов, як каже сам (Рай XVII) „у великого Льюбардця, що в своїм гербі носить святаго птаха“, себ-то у одного з членів сім'ї Скаліґері в Вероні (у Вартоломея делла Скаля або у його брата Альбоіна). Певне те, що в ту пору він дійшов до крайної бідности. В однім листі з датою 1304 р. (його автентичність підозрівано, але без достаточної причини) він говорить, що несподівана нужда, яка постигла його наслідком вигнання, не дозволила йому бути на похороні Александра де Ромена. Д. 27 серпня 1306 ми знаходимо його підпис як свідка на однім документі в Падуї. З иньшого документу з датою 6 жовтня того самого року видно, що він був повномочником маркізів Франческіно, Мороелльо і Коррадіно Мальяспінів і як такий мав поручення заключити їх іменем мир із єпископом Антоніо де Люї. Троха пізнійше він був у Казентіні і писав до Мороелля Мальяспіні лист, де говорив йому про нову любов, яка всьміхнулась йому при жерелах Арно і посилав йому пісню навіяну тою лю-

бовою. Славний лист Фра Ілярія*) подає про його мандрівки в тім часі багато звісток, що були би дуже цікаві, коли би сей лист майже на певно не був апокріфом. Можна прийняти, що між рр. 1307 і 1310 він пробував якийсь час у Люці, де закохався — певно плятонічно — в якійсь дамі на імя Джентукка, про яку знаємо лише те, що сказав поет у віршах присвячених їй (Чистилище XIV, 43). Тільки в сю пору можна би також умістити його подорож до Парижа, але ся подорож досить непевна. Ті, хто бере її за дійсність, опирають ся тільки на одним уступі з листа Фра Ілярія і на кількох рядках Коєдїї (Рай X), де згадано про князя Сїжé Брабантського, а головнó на богатих теологічних відомостях поета.

Зрештою далеко цікавіший від усіх тих звісток про Дантові подорожі був тодішній стан його душі, який ми знаємо досить добре з його книжки „Il Convivio“ (Бенкет) і з кількох поезій написаних у ту пору. Данте не був тоді ще таким непримиримим, яким зробив ся пізнійше; він завчасу відкаснув ся від партійної боротьби. Правда, тенденція в „Il Convivio“ вже наскрізь гібелінська, але се була політика теоретична. На ділі він піддержував приятельські зносини з Гвельфами (як ось із сім'єю Маласпіна) і не осмілював ся нападати надто остро на свій рідний город. Для Фльоренції він мав щире співчутє, горячу і майже ніжну симпатію. Леонардо д' Арєццо передає лист, який він написав у своїй обороні до своїх співгорожан і який починав ся словами: „*Rorule meus, quid feci tibi?*“ Не треба брати надто дословно резігнації висловленої при кінці сего листа. „Ми — сказано там — котрого батьківщина цілий сьвіт, так як море батьківщина риба, хоча любимо Фльоренцію так, що задля її любови терпимо несправедливе вигнанє, то все таки повинні ми основувати свій осуд більшє на розумі, ніж на почутях. І хоча, як на нашу впадобу, нема в сьвіті місця приєм-

*) Фра Іляріо, пріор монастиря Santa croce di Corvo, положеного в гірській долині на границі Тоскани і Лігурії, мав гостити у себе Данта, коли сей мандрував із Тоскани через гори до Франції; Данте мав коло 1309 р. лишити йому готову вже першу часть своєї „Коєдїї“ з просьбою передати її гібелінському капітанови Угуччіоне делла Фаджжіоля; до сего самого Угуччіоне адресований і лист Фра Ілярія; його неавтентичність видно головнó з того, що Дантове „Пекло“ в тім часі було ще зовсім не готове (див. I. A. Scartazzini, Dante Alighieri, seine Zeit, sein Leben und seine Werke, Frankfurt, 1879, стор. 382—383).

нійшого від Фльоренції, то все таки передивляючи книги поетів і вньших писателів... ми знайдемо, я певний того — багато околиць і міст кращих і розкішнійших ніж Тоскана і її столиця“. А деінде, обертаячи ся до своєї пісні (*Amor dachché*) він мовить: „О моя мала гірська пісенько, ти підеш від мене. Може ти побачиш Фльоренцію, мій край, Фльоренцію, що осиротіла від любови і позбавлена милосердя відпихає мене від себе. Коли вийдеш там, скажи їй: „Від тепер не треба воювати з моїм паном (автором); ланцюх (любовний) обпугав його там, відки я приходжу; і хоч би навіть твоя жорстокість супроти него злагідвіла, він не має свободи, щоб вернути до тебе“. (Пор. послання додане до Канцони „*Io sento sì*“). Ті відговорюваня не повинні вводити нас у помилку. Очевидно Данте був би дуже радо вернув до Фльоренції і зовсім не крив ся з тим. Та з другого боку певне й те, що по перших приливі різкого болю він знайшов потіху від гіркоти свого вигнання в студнях (се була пора його великих теоретичних праць) і в товаристві, а то й сердечній приязни з видними і славними людьми, так що міг дивити ся на сьвіт спокійно і без відчаю.

Може б йому й удало ся задобрити своїх ворогів, але нараз набігла подія, що високо піднявши його надії зіпхнула його в тим гіршу безодню розчарованя. В вересні 1310 Генріх граф Люксембурський, вибраний ще 17 падол. 1308 на цісаря німецького під іменем Генріха VII, вирушив до Італії з армією, виявляючи намір відновити тут забуті імператорські права і привернути порядок на півострові. Ся новина викликала всюди нечуване зворушенє. Івельфівські міста почали готувати ся до оборони, натомиє Гібеліни віддавались надмірній радости. І наш поет виявив свою радість як міг найголоснійше. Він оголосив явний лист до королів, до князів, до міст і до народів Італії, де витав нову добу, яка мала тепер настати для його вітчизни, словами, котрих блиск і величність велять догадувати ся автора „Божественної Коменді“. „Отсе — говорить він — благословенний час, коли підносять ся стяги потіхи і спокою. Настає новий день, розгання птьму довгих нещасть, небо червоніє на сході і любовю погодою покріплює бажаня народів“. Він напминав міста, щоб відчиняли свої брами „миротворцєви, якого Петро, намістник Божий, велить нам шанувати, а Климент, наслідник Петрів, освітлює промінєм апостольського благословенства“.

І справді Генріх VII ішов до Італії з найкращими, найсправедливішими намірами, але більша часть народа підозрівала їх

чистоту і миротворець роз'ятрив війну там, де доси було сьак-так тихо. Івельфійські міста Тоскани і Романії заключили союз і покликали собі до оборони короля Роберта з Неаполю. Фльоренция виступила найбільше ворожо супроти цісаря; вона попідкуплювала міста горішньої Італії, що доси держали з цісарем, а тепер відсахнулися від него. Данте, роздратований і доведений до розпуки, видав супроти своєї батьківщини (13 марта 1311) лист повний безмежної ненависти і погорди. Найживішими кольорами він змалював тут пімсту, якою цісарський орел мав окошитись на Фльоренції. „Побачите — мовив він — ваші будинки зруйновані, спалені; побачите, як скажена юрба буде різати себе, роздерта між ворожі партії; побачите, як місто впаде в руки чужинців, а ті немогі з вас, що не поляжуть у бою і не гнитимуть у тюрмах, підуть на вигнане“. Кілька неділь потім (16 цьвітня) він видав лист обернений до цісаря, що тоді облягав Кремону, і благав його „зробити кінець тій гадюці, що кусає нутро власної матери, тій поганій бестії, що шпирить заразу серед Господнього стада“. Генрих VII не слухаючи Дантових рад стратив довгі місяці здобуваючи льомбардські міста. Тимчасом Фльоренция організувалася, а щоб відібрати Генрихови VII цінних союзників, покликала назад як найбільше число своїх вигнанців. Д. 2 вересня 1311 р. пріор Бальдо д' Агуліоне признав право повороту всім тим, що не були надто сильно скомпромітовані. Розуміється, що Данте, по своїх недавніх листах, не міг попасти в їх число. Нарешті при кінці року Генрих VII обляг Фльоренцию (в вересні 1312), але по кількох тижнях мусів відступити з соромом; а 24 серпня 1314 з перевтоми і гризоти зазнаної протягом того походу вмер у Буонконвенто.

Ся смерть була для Данта нов удар грому. Хоча він на завсїгди усунувся з політичної сцени, Фльорентийці д. 6 падолиста 1315 відповіли на його люті зазиви, видавши на него і на його синів засуд на смерть. Здавалось би, що від тепер він повинен би був покинути всяку надію на поворот, — а про те бачить ся, що він таки не попрощався з нею. В одній із останніх пісень „Раю“ (XXV, 1), зложеної при кінці свого життя, він висловлює надію, що його геній признаний у всій Італії, отворить йому ще брами Фльоренції і що він „верне ще до тої коляски, де лежав малим ягнятком і прийме вінок (лавровий) над тим самим жерелом, де прийняв хрещене“. І справді, лучилась йому нагода

вернути, але тільки за ціну ганьби: в р. 1316 граф Гвідо Баттіфолле, зробивши ся головою міста, велів оголосити генеральну амністію, але під умовою, щоб горожане, котрі матимуть участь у тім добродійстві, заплатили грошову кару і вистояли службу божу в костелі Івана Хрестителя; се була церемонія приписана для помилуваних злочинців. Данте відкинув сю ганебну ласку і написав із сего приводу лист дуже проречистий своєю мужньою і благородною простотою, лист, що в усіх його писань приносить найбільше чести його характерови. „Коли знайдете — писав він до одного приятеля — спосіб більше згідний з іменем і честю Данте, я прийму його без вагання; але коли мені не можна з честю вернути до Фльоренції, я не верну до неї ніколи“.

В своїх останніх роках Данте знайшов захист у одного Гвельфа, Гвідона Новелльо ді Полента, володаря Равенни, свояка тої Франчески в Ріміні, яку прославив поет у своїм „Пеклі“. Отут у старій, тихій Равенні пройшли остатні роки його життя і була викінчена його „Комедія“. Він бував також гостем у San Grande della Scala, члена тої самої сім'ї Скалігерів, що давала йому захист перед дванацятьма роками. Сей князь, брат Вартоломея і Альбоїна, молодий, ліберальний, підприємчивий, був тоді признаний головою партії Гібелінів. Здається, що Данте покладав дуже великі надії на сего Канґранде, якому написав величню похвалу (Рай, XVII). В ту пору він мабуть часто відвідував його. Ми знаємо, що 13 січня 1320 він виголосив у Вероні прилюдний відчит про одно питання з фізики; се дало йому нагоду написати невеличку розвідку „De aqua et terra“, перероблену пізнійше. Його остатні роки принесли йому бодай ту потіху, що всі віддавали по заслугі честь його талантови. Коло 1318 р. вчений ґраматик із Болонії Джіованні дель Вірджіліо написав по латині оду на його честь, де ґратулював йому за написання його поеми, докоряючи тільки, що не написав її по латині, і запрошував його до Болонії, де його увінчають поетичним вінцем, який Данте хотів одержати з рук своїх співгромадян. Але се бажання не мало сповнитися. Він умер у Равенні 14 вересня 1321, маючи 56 літ від роду.

Не вважаючи на бурливі пригоди свого життя Данте ніколи не покидав пера. І хоча часто він рівночасно писав різні роди писань, то все таки можна сказати, що в кожній добі його життя переважала одна особлива форма літературної діяльності. З разу він узяв ся до ліричної, любовної поезії; потім, не покидаючи

сеї форми, пробував при її помочи висловлювати ширші, загальніші думки і зробити з пісні форму філософічного навчання. Починаючи з хвилею вигнання він чини більше запалує ся до науки і силкуєть ся викладати як найстараннійше свої думки філософічні, політичні, літературні в своїх догматичних трактатах. Що тикаєть ся „Комедії“, то вона була захистом, куди хоронив ся його поетичний наклін, не висушений абстракційними студиями. Вона займала його протягом цілої остатньої частини його життя; тут він зложив усі свої спомини про минуле, всю свою невивгаслу ненависть і всі надії на будуще; се справдішній заповіт його генія.

Переклав із французького

Іван Франко.

